

Ключевые слова: оптимизация, совершенствование, систематизация, гражданское судопроизводство, судебная реформа.

Ryazantseva N. Judicial reform as necessary condition of subsequent optimization of the civil legal proceeding

The Civil legal proceeding, as a social and political process is regulated the proper facilities normatively legal adjusting. A main place among these facilities is taken judicial norms which are contained in the Civil code of procedure of Ukraine. Optimization of the civil legal proceeding shows by itself the permanent improvement of quality of the legal adjusting of procedure of consideration of civil cases, reduction of terms of their decision, providing of justice and legality, and consequently and stabilities of court decisions.

Keywords: optimization, perfection, systematization, civil legal proceeding, judicial reform.

УДК 349.2

*А. С. Сидоренко,
аспірантка Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*

**ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ СУБ'ЄКТАМИ
ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН**

Розкривається юридичне поняття «зловживання правом». Проаналізовано проблему правових наслідків зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин - працівником і роботодавцем.

Ключові слова: зловживання правом, працівник, роботодавець, наслідки зловживання правом, відмова в захисті права.

Феномен зловживання правом полягає в тому, що це реально існуюче правове явище, яке ще не знайшло свого відображення в трудовому законодавстві, яке за своїми ознаками не підпадає ні під поняття «правопорушення», ні під категорію «правомірна поведінка».

Мета даної публікації – встановлення особливостей юридичних наслідків зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин – працівником і роботодавцем.

Особливість правових наслідків за вчинене діяння, що вважається зловживанням правом, полягає в тому, що останнє пов'язано з недобросовісним здійсненням суб'єктами трудових відносин своїх обов'язків. Особа, зловживаючи своїм правом, може: (а) перешкоджати реалізації прав і законних інтересів уповноважених суб'єктів [1, с.233]; (б) нанести шкоду або створити реальну загрозу її настання; (в) створити ситуацію спрямова-

ну в обхід законодавства [2, с.59], але законодавчо не передбачено жодних несприятливих наслідків для неї.

Питання про відповідальність за вчинення подібних діянь знімається, оскільки тільки правопорушення є підставою для притягнення особи до відповідальності. За словами А. В. Венгерова, не може бути юридичної відповідальності без правопорушення», [3, с.538]. Юридична відповідальність – це реакція на вчинене правопорушення [4, с.84]. «Міри карального порядку тут неприпустимі: сама постановка питання про відповідальність за шкоду, нанесену в результаті неправомірної діяльності, аналогічна; більше того, у більшості випадків стає неможливою й заборона діяльності, якою нанесено шкоду», - пише Р. Р. Ісмагілов [5, с.21]. Отже, відповідальність за зловживання правом суб'єктів трудових правовідносин не передбачена в законі.

У правових наслідках зловживання правом відзеркалюється ступінь негативності даного явища, а також виражається ставлення держави до нього. Основними негативними наслідками досліджуваного явища є відмова в захисті тій особі, яка зловживає правом, або позбавлення її права. Наприклад, суд може змінити на прохання працівника дату його звільнення, але наймач не повинен виплачувати йому не отриманий ним заробіток у випадках незаконного позбавлення працівника можливості працювати, оскільки роботодавець не відповідає за несприятливі наслідки, що наступили внаслідок недобросовісних дій з боку трудівника.

З урахуванням того, що встановлення самого факту зловживання правом і його наслідків – це виключна прерогатива суду, останній має можливість вибору між визнанням і захистом прав особи, яка зловживає правом, і відмовою в їх захисті, або позбавленні її прав. При цьому суд може обрати змішаний варіант санкцій за зловживання правом, частково визнавши його, частково відмовити в захисті або стягнути не всю суму, яку вимагала особа, яка зловживає правом.

Особливу увагу слід звернути на характер даного наслідку – відмову в задоволенні позову.

Відмова в захисті права (задоволення позову частково) – це не міра юридичної відповідальності, а захід захисту. Якщо держава тільки відмовляється в захисті права, такі заходи не є юридичною відповідальністю [6, с.267]. У зв'язку із цим не можна погодитися з твердженням Б. М. Габрічідзе й А. Г. Чернявського, які пишуть, що «за вчинене зловживання правом настає відповідальність, у тому числі юридична, як правовий інструмент протидії зловживанню правом» [7, с.665].

Як указують С. С. Алексєєв і В. С. Нерсєсянц, міра захисту – це різновид заходів державного примусу. Крім юридичної відповідальності існують також інші способи правового державного впливу, до числа яких і належать заходи захисту [8, с.63-65], що застосовуються для відновлення нормального стану правовідносин шляхом спонукання суб'єктів права до виконання покладених на них обов'язків [9, с.490-491]. До таких заходів належать: (а) визнання угоди недійсною з поверненням сторін у початкове матеріальне положення; (б) стягнення боргу; (в) поновлення на роботі осо-

би звільненої незаконно; (г) утримання суми виплаченої працівникові помилково; (д) скасування незаконного нормативно-правового акта; (е) поведіння майна власникові, якщо воно знаходиться в неправомірному володінні в інших осіб [9, с.490-491]; (є) відмова в захисті права.

Т. С. Яценко зазначає, що відносно визначена санкція у вигляді відмови в захисті права практично завжди застосовується у формі відмови в задоволенні вимог особи, що впливають з належного їй права. Санкція у виді відмови в захисті права є відносно визначеною: вона встановлює нижчий і вищий рівні заходів державного впливу. Нижчим є відмова в захисті конкретної форми здійснення права, вищим – відмова в захисті права взагалі, після чого уповноважена особа повністю втрачає належне їй право [10, с.9-10]. Подібної думки дотримувалися М. М. Агарков [11, с.432-433], В. П. Грибанов [12, с.81].

В. С. Нерсисянц і С. С. Алексеев підкреслюють, що заходи захисту інколи ототожнюю з мірами юридичної відповідальності і що ці захисні міри теж іменують «відповідальність».

Заходи захисту можуть бути і як реакція на вчинене правопорушення замість використання мір юридичної відповідальності. Але вони застосовуються за правопорушення, що має мінімальний ступінь суспільної небезпеки, а також в окремих випадках і за відсутності протиправних дій. Заходи захисту полягають у тому, що особа змушена виконувати покладені на неї обов'язки, які вона раніше повинна була виконати, але не виконала. Юридична відповідальність пов'язана з покладенням на правопорушника обов'язків, яких він не мав до правопорушення. Напрямки заходів юридичної відповідальності у своєму підґрунті звернені перш за все до правопорушника, а їх головна функція – каральна. Міри захисту спрямовані не стільки на правопорушника, скільки на забезпечення, встановлення інтересів уповноваженої особи, їх основна функція – захист відповідних суб'єктивних прав [9, с.490-491].

Іншими словами заходи захисту спрямовані на забезпечення права, а юридична відповідальність – на попередження правопорушення й на покарання винних [13, с.64].

На думку М. М. Агаркова, позбавлення права може тягти або втрату останнього, або позбавлення захисту конкретного прояву права зі збереженням самого суб'єктивного права. Із таким твердженням є сенс погодитись, оскільки так і відбувається в трудових правовідносинах.

Особливість зловживання правом у тому, що воно не може бути підставою для настання юридичної відповідальності. За теорією права воно тягне застосування заходів захисту як специфічного правового наслідку, як особливої реакції держави на вчинення діянь, що підпадають під ознаки досліджуваного явища.

Інші правники (О. С. Йоффе і В. П. Грибанов) стверджували, що відмова в захисті права перетворює його на юридично не захищене, внаслідок чого воно перестає бути правом. На їх думку, відмова в захисті права – це санкція за вчинене діяння, яке є зловживанням правом. Вони писали, що відмова в захисті

права у співвідношенні з конкретними обставинами справи може тягти за собою різного роду заходи правової дії: від відмови у примусовому здійсненні права до позбавлення права суб'єктивного. Вибір цих заходів залежить від конкретних обставин справи, від умов реалізації права з порушенням його меж: характеру, поведінки, ступеня винності уповноваженої особи. Крім того, дана санкція передбачає можливість позбавлення останньої права на захист конкретно обраної форми втілення права. Це означає покладення на особу обов'язку усунути наслідки своїх дій. Якщо ж суб'єктом права було нанесено шкоду іншій особі, на думку вчених, він повинен нести відповідальність перед постраждалою на загальних підставах. Відмова в захисті права може полягати й у позбавленні або повноважень на результат, отриманий шляхом неналежного здійснення права, або суб'єктивного права, або того й іншого одночасно [12, с.80-85].

Для трудових відносин деякі з положень цих науковців є неприйнятними. Так, позбавлення суб'єктивного права в цілому може потягти позбавлення суб'єкта трудових відносин права на працю.

У науковій юридичній літературі не раз підкреслювалося про необхідність суб'єктам трудового права при здійсненні своїх трудових прав орієнтуватися на загальний принцип недопустимості зловживання правом. Ю. Жукова зауважує, що при тривалій відсутності працівника роботодавець може звільнити його без пояснення, якщо були вжиті заходи по встановленню причин відсутності працівника і очевидна безпідставність його відсутності, однак при цьому процедура притягнення до дисциплінарної відповідальності буде порушена. У зв'язку із цим вона пропонує включити до переліку основних обов'язків працівника своєчасно повідомляти роботодавця в письмовій формі або іншим можливим способом про причини невиконання трудових обов'язків. У випадку ж виникнення спору слід керуватися загальноприйнятим принципом недопустимості зловживання правом як з боку працівника, так і роботодавця» [14, с.20-21].

Без установаження законодавчого закріплення цього принципу позитивних змін у сфері встановлення балансу прав та інтересів суб'єктів трудових відносин чекати даремно, хоча в рамках правової дійсності вони необхідні.

У результаті вчинення діяння, що вважається зловживанням правом, «зловживатель» може нанести шкоду (як матеріальну, так і особисту нематеріальну) іншому суб'єктові. Тоді однієї тільки відмови в задоволенні позовних вимог може бути недостатньо для встановлення балансу прав та інтересів суб'єктів трудових відносин.

Проблема полягає в тому, що однією з вагомих ознак зловживання правом є шкода або створення реальної загрози її настання, відсутність протиправності в діях «зловживателя» і як наслідок – некараність.

Ще В. Доманжо на початку ХХ ст. писав: «Якщо виявиться, що уповноважений мав можливість з однаковою зручністю для себе здійснити свої повноваження без шкоди для третіх осіб і, що даний спосіб вибрано ним навмисно, зі спеціальною метою нанести будь-кому шкоду, то суд повинен визнати наявність зловживання правом і присудити уповноваженому відшкодувати нанесену ним шкоду» [15, с.5].

Проте несприятливим наслідком зловживання правом може бути й особиста немайна шкода, що полягає у фізичних і моральних стражданнях суб'єктів трудових відносин.

Наведемо такий приклад. Роботодавець, бажаючи позбавитися від працівника вчиняє наступні дії: наймає на роботу нового працівника, який виконує ту ж саму роботу, а по закінченні певного часу розриває трудовий договір з непотрібним йому працівником, мотивуючи це скороченням чисельності штату. Дії роботодавця не порушують норм чинного трудового законодавства, але можуть нанести фізичні й моральні страждання звільненому працюючому: втрата постійного заробітку, неможливість продовжувати активне громадське життя, позбавлення певних благ, на які працююча особа могла розраховувати, позбавлення можливості швидко знайти іншу підходящу роботу і як наслідок – забезпечити достатній рівень життя членам своєї родини, втрата трудових навичок та ін.

М.І. Бару свого часу писав, що в усіх випадках і всі суб'єкти трудових відносин разом з майновими правами набувають і немайнові, які підлягають охороні і захисту від всілякого їх порушення» [16, с.111].

Необхідно диференційовано залежно від суб'єкта підходити до правових наслідків за вчинення діянь, які є зловживанням правом. Так, якщо правом зловживає працівник, суд має відмовити йому в захисті права й зобов'язати відшкодувати шкоду нанесену роботодавцеві або убезпечити останнього від несприятливих наслідків, що виникли в результаті зловживання правом цим працівником.

Якщо правом зловживає роботодавець, правові наслідки повинні бути іншими. Як правило, звернення працюючого до суду за захистом своїх прав у зв'язку зі зловживаннями наймача більше всього має на меті не поновлення на роботі, а отримання компенсації, або оплати за вимушений прогул. Одним з правових наслідків зловживання правом з боку роботодавця є поновлення працівника на роботі.

Таким чином для відвернення несприятливих наслідків, що настають у результаті зловживанням правом, а також для уніфікації правової діяльності в законодавстві про працю пропонуємо наступні положення:

- ввести в трудове законодавство поняття «зловживання правом»;
- установити принцип про недопустимість зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин;
- закріпити правові наслідки зловживання правом працівником у вигляді відмови в захисті права, а також обов'язок суб'єкта, який ним зловживає, відшкодувати нанесену шкоду;
- надати право суб'єктам трудових відносин вимагати компенсації моральної шкоди, нанесеної їм у результаті зловживання правом.

Отже, зловживання правом – діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом трудового права з метою нанесення шкоди й отримання необґрунтованих переваг перед іншими суб'єктами трудового права в процесі реалізації можливостей, закладених у нормативних правових актах, з порушенням цілей установлених даними актами.

При встановленні судом факту зловживання правом роботодавцем працівник вправі вимагати поновлення його порушених прав, тобто перший притягує до відповідальності, як за вчинення правопорушення. Причому, звільнення працівника може бути визнано незаконним в результаті вчинення ним правопорушення, і зловживання правом. У той же час правові наслідки за останнє повинні відрізнятися від наслідків за правопорушення.

Література:

1. Кручинин А. В. Проблемы недопустимости злоупотребления правом субъектами трудового договора (по материалам судебной практики) / В. сб.: Гарантии реализации прав граждан в сфере труда и социального обеспечения. Практика применения трудового законодательства и законодательства о социальном обеспечении: Материалы Международной научно-практической конференции / Под ред. К. Н. Гусова. – М.: ООО ТК Велби, 2006. – С. 230-234
2. Винницкий Д. В. Добросовестность и злоупотребление правом в сфере налогообложения // Бизнес. Менеджмент. Право. 2004. №3. С.58-63
3. Венгеров А. В. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – М.: Омега-Л, 2004 – 608с.
4. Кузнецов В. Ф. Проблема юридической ответственности в российском праве // Проблемы права Международный правовой журнал. 2005. №1. С. 82-88
5. Исмагилов Р. Р. Злоупотребления правом или право злоупотребления // Право и политика. 2000. №7. С.15-23
6. Шабуров А. С. Правомерное поведение. Правонарушение. Юридическая ответственность / В кн.: Теория государства и права: Учебник для вузов/ Отв. ред. д.ю.н., проф. В. Д. Перевалов. – 3-е изд., переаб. и доп. М.: НОРМА: 2005. – 496с.
7. Габричидзе Б. Н., Чернявский А. Г. Юридическая ответственность. Учебное пособие. – М.: Альфа – М., 2005. – 686с.
8. Алексеев С. С. Проблемы теории права В 2т. Т.1. – Свердловск: СЮИ, 1972 – 362с.
9. Проблемы общей теории государства и права: Учебник для вузов/ Под общ. ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В. С. Нерсесянца. – М.: НОРМА, 2004 – 832с.
10. Яценко Т. С. Проблемы ответственности за злоупотребление правом по российскому гражданскому законодательству // Юрист. 2002 №8. С.8-12
11. Агарков М. М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве // Известия АН СССР. Отделение экономики и права. 1964. №6. С.424-436
12. Иоффе О. С., Грибанов В. П. Пределы осуществления субъективных гражданских прав // Советское государство и право. 1964 №7. С.76-85
13. Липинский Д. А. Проблемы юридической ответственности / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Р. Л. Хачатурова. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 387с.

14. Жукова Ю. А. Дисциплинарная ответственность работников как правовое средство обеспечения исполнения трудовых обязанностей: Автореферат дисс. ... канд. юрид. наук. Пермь, 2005. 22с.
15. Доманжо В. Ответственность за вред, причиненный путем злоупотребления правом // Ученые записки Императорского Казанского университета. Казань. 1913г. Пятая книга. Май. С.1-16
16. Бару М. И. Охрана трудовой чести по советскому законодательству. – М.: Юридическая литература, 1966. – 103с.

А. С. Сидоренко. Правовые последствия злоупотребления правом субъектами трудовых правоотношений

В данной статье исследуется юридическая категория «злоупотребление правом». Проанализирована проблема правовых последствий злоупотребления правом субъектами трудовых правоотношений – работником и работодателем.

Ключевые слова: злоупотребление правом, работник, работодатель, последствия злоупотребления правом, отказ в защите права.

A. S. Sidorenko. Legal consequences of abuse of the law subjects an employment relationship

Expands legal category of "abuse of right." The problems of the legal consequences of misuse of the right subjects of labor relations - the employer and employee.

Key words: abuse of the law, the employee, the employer, the consequences of abuse of the law, failure to protect rights.

УДК 342.565.2; 349.3

*Сільченко С.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», м. Харків*

**ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ
З ПИТАНЬ РЕГУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН**

У статті здійснено аналіз останніх рішень Конституційного Суду України, які стосуються права на соціальний захист, передбаченого Конституцією України. Зроблено висновок про зміну орієнтирів нормативно-правового регулювання в соціальній сфері внаслідок зміни правозастосовчої практики даного юрисдикційного органу.